

Sicole

Les viebes del cwatrinme troke e walon

[*verbes inchoactifs, comme français finir / nous finissons*]

Les viebes del cwatrinme troke, c' est des viebes ki l' coron d' l' infinitif est -i, mins les cåzants di l' infinitif prezintrece, c' est -ixhans.

I s' codjowèt foirt erîlêymint [*conjugaison régulière*], sol piceure di "prusti" u "fini".

prezint (ind.)	futeur	imparfwait	suddjonctif pr.
dji fini	dji finirè	dji finixheu	ki dj' finixhe
vos finixhoz to finis	vos finiroz to finirè	vos finixhîz to finixheus	ki vos finixhîxhe ki t' finixhes
i, ele finit	i, ele finirè	i, ele finixheut	k' i, k' ele finixhe
dji, nos finixhans	dji, nos finirans	dji, nos finixhéns	ki dj', ki nos finixhanxhe
vos finixhoz	vos finiroz	vos finixhîz	ki vos finixhîxhe
i, ele finixhèt / finixhnut	i, ele finiront	i, ele finixhént	k' i, k' ele finixhexhe / finixhnuxhe

Codjowaedjes a môde di Lidje

So Lidje, l' indicatif prezintrece singulî si pout fé ossu avou l' coron -ixh

dji finixh, ti finixh, i finixh

So Lidje et so Bastogne (et minme pus bas), on pout awè ossu on -ixh- å futeur et å condicioneu:

dji ralârdjixhrè; nos finixhréns

Egzimpes di viebes ki s' codjowèt inla

* viebes fwait d' èn adjectif avou l' betchete a- u ra-:

alârdji, aspexhi, ralongui, rastroeti, s' aroedi, agrandi, raptiti, ratieni, rafroedi, ragaiyi, reschandi

* ôtes viebes: *prusti (del pâsse), pouri, saizi, beni, disbeni, stierni, rosti, rivômi*

Viebes avou l' coron -i ki n' sont nén des viebes del cwatrinme troke da Hendschel: *vini, sepi, xhorbi, rixhorbi, rascovri, discovri, mori, cori* (ces viebes la sont avou -u el Basse Årdene u Nameur: *vunu, choûrbu...*).

Eciclopedeye :

Les scolites

Les scolites, c' est des insekes eschaerbotreces [coléoptères] k' atakèt les âbes.

Sôres di scolites

scolite di l' epiceya (*Ips typographus*)

scolite do faw (*Taphrorychus bicolor*)

Istwere des scolites des hesses et des âbes sapinreces el Walonreye

E 1990, gn a yeu des timpesses, et toplin des chablis. C' est la k' les scolites s' ont mopliyî foû mezeure et-z ataker les hesses, les sapéns (epiceya) et pâr les sâvadjes sapéns (pins silvesses).

Di 1990 a 2000, on-z a abatou tos les âbes malâdes, et minme mete des boesses å pwezon k' assaetchént les scolites dins les bwès d' faweas.

Après 2000, on a leyî aler l' cayet, dizo l' idêye des ecolodjisses, come cwè i faleut des âbes crevés emey les bwès po fé viker les insekes magneus d' bos [xylophage].

Les atakes des âbes ont rcrexhou dins les anêyes 2010.

Li scolite di l' epiceya

C' est on ptit inseke, 5 milimetes long, di brune couleur.

Il est poyou so tot s' coir. Avou ces pwels la, i va schover ses galreyes.

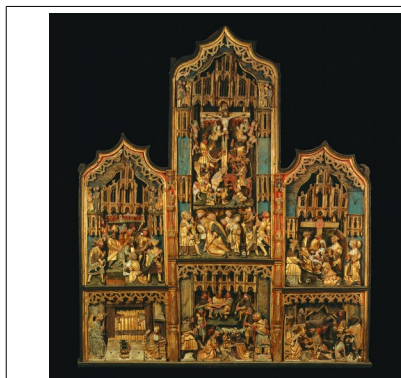
Les spessès aiyes sont discovrowes å coron, po fé come ene ramassete.

I s' rewoeye e bontins, et cweri après on sapén. Il î schave tot droet on trô et on nel voet pus, disca çk' i rvegne tiper foû les poussires di foraedje. Tot rescoulant. Après on tins, il arive å candjom, et î forer inte li schoice et l' blanc bwès (âbî).

L' âbe saye di s' disfinde tot sûnant del hårpixh [résine]. Mins al fén, i creve.

Belès-letes : sicrijheu e walon

Joseph Dewez

Joseph Dewez (e walon, Djôzef Dewé) a skepyî a Liene li 27 di måss 1950. C' est on scrijheu e walon.

I scrît brâmint des powinmes, la k' i note l' accint d' Liernu. C' est del powezeye imådjurece, a môde del sicole namurwesse da Jean Guillaume et Georges Smal.

Asteure, i cmince a fé del prôze.

Il est Relî namurwès. Et divni prezidint del soce après Lucyin Somme.

Å cmince, il aveut malâjhî di câzer e walon dvant les djins, mins il a-st aprins belmint avou li scole di walon d' Nameur.

Li retâve di Belvå

Li Maîsse di Wahå nos conte li retâve di Belvå.

Paret k' vos m' lomez l' Mwaisse di Wahå. Li Mwaisse di Wahå, vozôtes ! Cwand dj' î sondje, dj' è rî plin m' bâbe ! Mi prinde po on mwaisse, mi? Mins k' avoz e l' tiesse ? Dji n' so nén ddja mwaisse dins mes cayôs, et dji n' a djamây sitî e scole ! Dji vou wadjî ki vos m' lomez insi paski vos n' conoxhoz nén m' vrayi no, et co moens mi ptit no. Nén l' vrayi ? Adon, si « mwaisse di Wahå », c' est po dire ki c' est mi k' a sculté l' grande croes k' est dins l' egljhe di Wahå, dji vos l' lai croere ! Et l' retâve di Belvå eto, ki vs avoz vaici âdzeu ! Mins si dj' n'a djamây siné mes posteures, c' est po pleur schiper foû d' vos mwins ! Come ça, les sincieus ni m' resserront djamây dins leus gros lives. C' est eto po leyî mes ouves vos pleur dire ene sacwè... ki dj' n'è so pus mwaisse ! Et ki, po cmincî, dj' end a djamây sitî mwaisse !

Asteure, sacwants mots so l' pîce k' est vaici. I vos fât sawè k' des monsieurs d' Wavreye – des tchesturlins ! – m' ont vnou dmander – e francès cobén - d' elzî copyî on retâve k' esteut dins l' egljhe di Mâtche. Oyi, on retâve d' emon les Flaminds. I m' l' ont mostré et m' dire : « Vos dvoez fé tot djusse parey, les shijh minmes tâvleas avou les minmes acteurs. Et po dins shijh moes, don !

Adonpwis, il ont ndalé et m' leyî tot cacame ! Dj' esteu la, come on bâyåd, padvant on retâve d' Anverse. « Tot çk' i gn a d' pus bea », m' avént i dit et repeté ! Mi, dji n' trouveu nén ça foirt bea ! Bén fwait, surmint; et minme fwait al leccion ! Mins dji n' esteu nén mouwé eddins. Ça n' aveut pont d' âme, pont d' ameur, pont d' shofla. Dji sinteu si bén k' ça aveut stî emantchî djusse po fé des cwârs avou.

(shûte divant l' retâve e muzé arkeyolodjike di Nameur inte Noyé et Novelan 2017)

Tchanson

Vén vey

I. Vouss viker divant d' mori ? / Adon, fâreut Bén k' ti oizes (i *faureut bé k' t' ôzes*) / Et k' ti codes didins t' corti / Li pus bele di totes les rôzes.

Resploe

Vén boere didins m' rixhot

Et î rlaver les eures

Et rwaitî s' i court co

Po arozer les fleurs

Vén vey li plin solea / Vinou do dbout do monde / Et tchanter dins l' hamea.

II. Vouss viker Bén astampé ? / Vouss viker dbout come èn ome ? / Adon i t' fât rtrossî / Tes deus manches po k' el fier soune (*sone*).

à resploe

III. Passé les samwinnes (*samwène*),

Dj' mete èm mwin a côper:

Ça va daler.

Passé les longuès poennes (*pwènes*),

La eto, ça va daler.

Vos n' estoz rén (*ré*).

à resploe

Muzike, câzaedje...

...et tchantaedje: Vincent Delire

Plake "Sori po l' tchet" (*Soris pou l' tchat*), 2014